

FALVAK, NÉPEK TÖRTÉNETE A SZENTGOTTHÁRD KÖRNYÉKI HÁRMASHATÁRON¹

KOVACSICS JÓZSEF

I.

Szentgotthárd és környéke falvainak kapcsolata már a honfoglalás óta másképp alakult, mint a tisztán magyarok lakta településeken. Magyar és német nyelvű osztrák, horvát és vend falvak, illetve ezen etnikumok lakosainak keverék falvai éltek az Alpok lankáin, a Rába-völgyében. Ennek a tájnak a múltját és jövőjét szeretném néhány ecsetvonással megrajzolni.

Nem volt könnyű dönteni abban a kérdésben, hogy mit is értsünk Szentgotthárd és környéke alatt. Kérdések sora merült fel, így az, hogy melyik esztendőhöz, milyen időszakhoz kössem a város és a táj kapcsolatát: az elcsatolt, ma Ausztriához, illetve Szlovéniához tartozó községekről is szó essék, vagy csupán a mai országterületről?

Ezek és más kérdések miatt végül is úgy döntöttem, hogy a Szentgotthárd környéki történeti tájból indulok ki, szem előtt tartva a város és a táj koronként is változó kapcsolatát, de úgy, hogy a tárgyalás során a Trianon előtti történelmi helyzetnek megfelelően a demográfiai, etnikai sajátosságok is kidomborodjanak.

Szentgotthárd kiemelt szerepkörét nem vizsgálom, mivel a városról és intézményeiről kötetnyi irodalom áll rendelkezésre. E munkára az adott ösztönzést, hogy 20 évvel ezelőtt — *Gonda György* úrnak, a Vas Megyei Tanács akkori elnökének javaslatára — a testület megbízott Vas megye Helytörténeti Lexikonának elkészítését célzó kutatómunka irányításával, majd a főszerkesztői teendők ellátásával. A munka kéziratban részben elkészült, az ismert okok miatt kiadására a mai napig nem került sor. A másik ösztönzés *Dr. Katona Tamás* úr részéről ért azáltal, hogy — még mint az Állami Népeességnyilvántartó Hivatal elnökhelyettese — megbízott egy, a Város és környéke nevet viselő kiadványsorozat szervezésével, négy évvel később pedig, mint a KSH elnöke, a történeti statisztikai helységnévtárak

¹ A tanulmány az 1997. október 15-én az MTA Demográfiai Bizottsága és Történeti Demográfiai Albizottsága által rendezett konferencián elhangzott előadás kissé bővített változata. (*A Szerk.*)

sorozatszerkesztői feladatainak ellátásával, valamint a Vas és Veszprém megyei kötet szerzői teendőivel. A továbbiakban bemutatása kerülő település- és népességtörténeti összefoglalásom e kutatások eredményeit is tartalmazza.

II.

Szentgotthárd ekléziáját a németújvári bencések alapították 1183-ban. A cisztercita rend megtelepülése pedig 1184-ben történt. A szentgotthárdi cisztercitáknak adott első telepek közül az 1187. április 4-én kelt pápai Bulla az Árpád-korban Nagyfalvát, Jánosfalvát (azaz Gyanafalvát), Pócsfalvát és Bada-falvát említi. A ciszterci falvak között találjuk térségünkben Istvánfalvát, Rábagyarmatot és Kethelyt is. Istvánfalva, mely az apátság Stephan (István) nevű jobbágyáról kapta a nevét, 1198-ban fordul elő az okiratokban. Kethely, mai nevén Rábakethely 1275-től szerepel a ciszterci birtokok között. Rábagyarmat első említése Gyarmat néven 1157-ben II. Géza uralkodása idején történik. Kalász Elek 1350-re teszi Gyarmat első említését. Végül megemlítem, hogy Farkasfa forrásainkban 1208-ban fordul elő először, amikor II. Endre a Lendva-vidéket a vasvári Miklós ispánnak adományozta. A ciszterciek itteni majorját ugyancsak 1350-ben említik először. Permise falu alapítása is az Árpád-korban történt, a Dobra várához tartozó falu nevét a vasvári káptalan 1284. évi oklevele tartalmazza, mely név szerint felsorolja az ottani nemeseket. A ciszterciek birtokába 1526 után került. A kistérség Árpád-kori falvait saját kutatásaim alapján a következőkkel egészíthetem ki: Szentmihály (Rába, Vas-) első említése IV. (Kun) László alatt történik, az oklevél szerint a németújvári Henrik ellen vívott harcban szerzett érdemeiért egy Lőrinc nevű nemesnek visszaadják szentmihályi vagyónát. Füzes (Rába-) említése ugyancsak az Árpád-korban történik 1221-ben, előbb mint ciszterci birtok, majd mint a budai káptalan birtoka. Velemér említése 1268-ban történik, amikor IV. Béla Ponitz grófnak adományozza Velemért. Gasztony falu első említése 1269-ben V. István uralkodása kezdetén történik, majd 1279-ben, amikor a Salm grófok, Miklós és János osztoznak birtokán.

A ciszterci telepítés második szakaszában még mindig a Rába mellett létesültek a telepek. Így Tótfalu, Zsidófalva és Szakonyfalva, első említésük 1350. 1424-ben Talapatka (Thelepatakha), Csörötnek és a vele együtt összeírt Berekallja első említése 1350, illetve 1548, Köröstyén vagy Kristyán (Grieselstein) Burgenlandban 1350, illetve 1538, Háromház és Kisfalud 1362-ben, Lak, Magyarlak 1354-ben, később a burgenlandi Horváthfalu (Krobotek), a Lapincs folyó mellett 1451-ben, Ercsenye (Henndorf), Rákos

1404-ben. Börgölin (Pergelin, Balázsfalva, Újbalázsfalva) 1600 táján, Kondorfa 1350-ben. Orfalut 1538-ban, Ritkaházát 1387-ben említik a ciszterci birtokok között, 1548-ban a ma Szlovéniához tartozó Dolány (Dolinc) falut a Kerka folyó völgyében.

I. A szentgotthárdi térség 1548 előtt
 The Szentgotthárd area before 1548

Az oklevelekben előforduló Árpád-kori és 16. század közepi helynevek térképeinek összehasonlításából megállapíthatjuk, hogy térségünkben a településhálózat jelentős fejlődésen ment keresztül. A Lapincs és a Rába közti és a szlovén határ menti falvak mellett újak keletkeztek a Rábától délre és az Őrséggel szomszédos vidéken is. Ez együttjárt az elvadult erdős, mocsaras táj gazdálkodásra való alkalmassá tételével. Mire megérkezett a török veszedelem, a földesurak jobbágycsoportjai az égetéses erdőirtásban, a mocsarak lecsapolásában, a terméketlen területek felszántásában, termővé tételében, az állattenyésztésben, de a növénytermesztésben is nagyot fejlődtek. A magyar, a német, a vend jobbágy eltanulta a másiktól a gazdálkodás és a napi élet hasznos ismereteit az újabb szerszámok használatában és növények termesztésében, valamint a táplálkozási szokásokban is.

Birtokviszonyok a 14–17. században

A 14. század végétől a szentgotthárdi Ciszterci Apátság birtokviszonyaiban jelentős változás következett be. 1391-ben Széchi János, az egykori Széchi nádor fia, Zsigmond királytól kieszközölte, hogy a kegyúri jogokat neki, illetve utódainak adományozza. Bár az apátság mindent elkövetett a kegyúri jog visszaszerzésére, az apátság birtokai hosszú időre, 1735-ig idegen kezekbe kerültek. Mindez természetesen együttjárt a szerzetesi élet hanyatlásával. Az egykor királyi függőségben élő jobbágyság egy része a birtokok eladományozásával földesúri függőségbe került.

Vas vármegye, és így térségünk legnagyobb földbirtokosai a Batthyányak voltak. Nagyszabású birtokhalmozásaikat a 16. század első felében kezdte a család első kiemelkedő tagja: Batthyány Ferenc. Ferdinánd királynak tett szolgálatai fejében 1527-ben királyi adományként elnyerte a rohonci és a szalonaki uradalmat, továbbá Bozsokot és Szerdahelyt. Ugyancsak királyi adományul kapta az Ujlaki család kihalása után a németújvári uradalmat, melynek Őrségi részéből később a csákányi uradalom alakult. A Széchy család leányági sarjának, Poppel Évának hozományaként szerezte meg a mura-szombati uradalom felét és a dobrafalvai uradalmat, továbbá a felsőlendvai uradalom egy részét, amelyet később a mura-szombat-rakicsányi uradalomhoz csatoltak. A Széchy család kihalása után térségünkben a ciszterci falvak Salm Miklós királyi főkamrás birtokába kerültek.

A török idők

A török időkben Szentgotthárd is végvárnak számított. A településen az egyházi élet megszűnt, a monostor is erődítménnyé lett átalakítva. Batthyány Ferenc 1617-ben ajánlatot tett a királynak, hogy ha az apátságot és birtokait zálogban megkapja, 500 főnyi katonasággal látja el a várat, hogy a környék falvait megvédhesse. A javaslatához nem járultak hozzá, maga Pázmány Péter is ellene volt, és amikor a vár mégis a Batthyányak kezére került, Batthyány Magdolna férjét, Csáky Lászlót találjuk a zálogbirtokosok között. Ő volt az, aki az őrségiekhez hasonló katonai szervezetet valósított meg. A katonások vezetője itt nem az őrnagy volt, mint az Őrségben, hanem a vajda, aki tizenkét tizedesre bízta a szolgálat ellátását. Az erődítményben szolgáló katonák a paraszti terhek alól felmentést kaptak. Mindez azt jelenti, hogy amikor már az Őrség falvaiban folyt az ellenállás az adókötelezettség megszüntetése miatt, a szentgotthárdi őrség még mentességben részesült.

Szólunk kell Őriszentpéterről is, amely Kanizsa eleste után tett szert hadászati szempontból jelentőségre. A megerősített várból ágyúlovéssel jelezték a török csapatok közeledtét. A 16. század végén 40 parasztkatona védte a várat. A parasztkatona a katonai szolgálat fejében lett szabadabbá, telkét megtarthatta. A földesúr a jobbágykatonákkal végeztette el a vár erősítését, egyben munkájukat az őrnagy által ellenőrizte. Az erődítményt a templom körül építették meg hasonló módon, mint Szentgotthárdon. 1577-ben és 1588-ban jelent meg a török, de végleg 1600-ban hódolt meg Őriszentpéter. Előbb Bocskai hadai dúlták fel, mivel földesura, Batthyány Ferenc nem csatlakozott a Bocskai felkeléshez.

Szentgotthárd környékének falvai már a szentgotthárdi csatát megelőző évtizedben, egyes falvak már egy évszázaddal előbb megismerkedtek a török hódoltság félelmeivel, borzalmaival, az élet- és vagyonbiztonság hiányával. A levéltári források alapján összeállítottam a töröknek való meghódolás időpontjait (II. ábra).

Szalafő már 1557-ben hódolt, Börgölint két évvel később égette fel a török, Ispánk, Kerkáskápolna, (Őr-) Bajánháza is már 1577-ben meghódolt. Három évvel később jelzik forrásaink Kisrákos és Szomoróc falvakban a török megszállás borzalmaival. Még a 16. század vége előtt megjelent a török Pankaszon, Nagyrákoson, Gödörházán, Senyeházán, Szattán, Szalafőn, Orfalun, Velemérben. Nagyrákos török kori neve, a Pusztarákos név is utal a falu lakatlanságára.

II. A töröknek való meghódolás időpontjai Dates of the surrenders to the Turk

A török előrenyomulása tovább tart a 17. század első és második évtizedében, amikor Szakonyfalú, Háromház, Talapatka, Istvánfalva, Farkasfa, Kisfalud, Ritkaháza hódolt meg, 1600-ban Dávidháza. A Szentgotthárd környék teljes hódoltsága 1640–1641-ben következett be, amikor már Rátót is jelenti a törökök megjelenését. Előtte két évvel (Rába) Vasszentmihály, Jakabháza, Kondorfa, Alsószőlnök és Felsőszőlnök vált török gyarmattá.

A levéltári források alapján a hódolt falvakban bekövetkezett embervesztéseget, a lakosság elhurcolását, lemészárlását, az anyagi károkat, a török adó mértékét és a házak felgyújtását is nyomon kísérhetjük.

Ezúttal csupán a legtöbb kárt szenvedett községekben bekövetkezett pusztításokat emeljük ki. Talán a legtöbb kárt Orfalu szenvedte, a falut felgyújtották, 18 ember bennégett a házában és 80 embert elhurcoltak. Szakonyfaluból 1644-ben 103 embert hurcolt el és 16 házat égetett fel a török. 1600-ban Istvánfalváról 40 embert, Börgölinről 42, Alsószölnökről 81, Rábakisfaludról 65 főt hurcolt el a török. Talapatka embervesztesége 65 fő. Jelentős emberveszteséget okozott a török előrenyomulása Őriszentpéternek is, ahonnan 1600-ban 22 rabot vittek el; 1614-ben is a török nagy pusztítást végzett a faluban, 22 férfi lakost vitt el rabságba. 1620-ban 20 főt, 1641-ben 16 lakost, 1614—1641 között összesen 74 lakost hurcolt el a török a faluból. A falu házainak megismétlődő felgyújtása és az állatok elhajtása miatt állandóan rettegésben élt a lakosság. A teljes meghódolás 1650-ben következett be. Nagyrákosról a török megszállást követően menekült el a lakosság, 1615-ben 12 házat égették fel. A betelepedés a házak meg-megújuló felégetése következtében csak 1615 után indulhatott meg. Permise a török összeírásokban először 1690-ben szerepel, Kotormány falu a megszállást követően tíz évig, 1690-ig volt lakatlan.

A Batthyány család tulajdonában lévő községek, Senyeháza, Nagyrákos, Pankasz és Kotormány is nehéz időket élt át. Pankasz lakossága a 16. század nyolcvanas évtizedében hagyta el a falut a török állandó zaklatásai miatt. Mivel az adóbevétel hiányzott a töröknek és a földesúrnak, más vidékekről hoztak telepeseket, de ezek is elhagyták a falut. Lakatlan volt 1588-ban, de még 1644-ben, a szentgotthárdi csata évében is. Senyeháza Kanizsa eleste után hódolt. Adózott a török és a magyar földesúrnak, és a szultán adóját is fizette. A robotra jelentkezőket a török rabszolgának vitte el, számukat nem ismerjük. Nehéz időket élt át itt is a lakosság. Hasonló sorsra jutottak Kerca jobbágysai is, pedig itt lakott az Őrség hadnagya 1648-ban. Szalafőn, amely ugyancsak Batthyány birtok volt, a meghódolás 1600 előtt történt, abban a hitben, hogy ha meghódnak, a török földesúr védelemben részesíti őket. Tévedniük kellett, az egykori iratok arról vallanak, hogy keresztény földesurukat, Batthyány Ádámot kérték, hogy járjon közbe a kanizsai pasánál adóterhek csökkentése érdekében.

Szalafőn 6 embert megölt a török és 65 főt elhurcolt. Szatta falut 1588-ban pusztította el a török, és benépesítése a németújvári Batthyányak útján csak a századfordulón következett be. Kerkáskápolna vesztesége a hódolás után 45 ember és 150 igazállat, ami részben a tűzvész, részben az elhurcolások által okozott veszteség. Kisrákoson 7 jobbágy jutott rabszolgasorsra. Dávidházán 1580-tól egy évszázadon keresztül tartott a falu lakatlansága: a németújvári Batthyány család kiméretlen adóterhei elől menekültek el, de a falu elhagyására ösztönözte őket házaiknak a törökök által történt ismétlődő

felgyűjtása is. Ispánkon 1614-ben 15 házat gyűjtött fel a török és elhajtotta a jobbágyok marháit. Alsószölnökön és Felsőszölnökön 1640 táján jelent meg a török. Feljegyezték forrásaink, hogy 1640-ben 81 jobbágyot vittek el rabként a faluból. Három évi zaklatás után 1643-ban végleg meghódoltak. 1642-ben a prédikátor is fogságba esett. Nehezítette a nép sorsát a magyar földesurak által történt sanyargatás is. 1548-ban Salm Miklós és neje, Széchy Margit, majd a devecseri oligarcha, Choron András zálogosította el a falvakat. Szaknyér lakói 1575 után többször elhagyták a falujukat, állataikat is magukkal hajtották. Kondorfa lakóit a törökön kívül a pestis is megterhelte.

Levéltári forrásaink már 1638-ban jelzik Kethely meghódolását, megnevezve török földesurát, Kosondi Ibrahim pasát; Tótfalu meghódolását pedig 1644-re datálják. Erre az időre teszem egy oklevél alapján Szentgotthárd meghódolását is, mely 1664. évi keltezéssel arról szól, hogy Szentgotthárdról és az Őriszentpéter környéki falvakból 20-20 ember lapáttal jelenjen meg Kanizsán.

Összegezeként, térségünkben a falvak emberveszteségét 1500–2000 főre tehetjük. Ehhez jön a menekültek meghatározhatatlan száma.

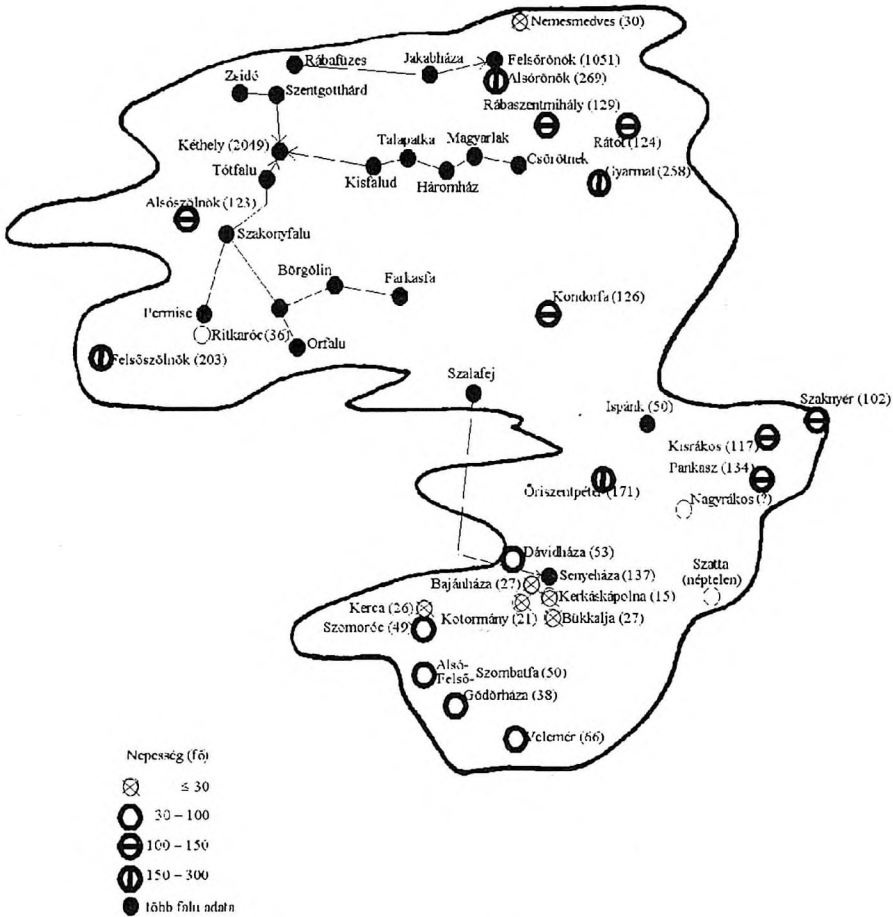
A szentgotthárdi csatát a szégyenteljes vasvári béke zárta le, mely meghagyta a török kézen lévő területeket, azaz olyan békét kötöttek, mintha a keresztény seregek nem is győztek volna. Elég eredménynek tekintették azt, hogy Ausztria biztonságát a békekötés szavatolta.

A török kiűzése utáni évszázad a birtokviszonyok átrendeződése, a Vas megyei parasztmozgalom és az úrbérrendezés szempontjából bír különös jelentőséggel.

Térségünkben ekkor is megmaradt a nagybirtok fölénye, amit csak néhány községben törtek meg a nemesi jogú szabad kisbirtokok.

A török iga alól történt felszabadulás első évtizedei sem teremtették meg a fejlődés alapjait Szentgotthárdon. Tiefenbach generális, Ferdinánd király kapitánya a Bocskay hajdúitól való félelmében felrobbantotta a monostort és a templomot.

A települések népességének pusztulásáról a török kori, 1697/98. évi, úgynevezett Kazó-féle egyházi összeírásból kapunk áttekintést. Az összeírt falvakat és azok népességét térképen is bemutatom (III. ábra).

*III. Szentgotthárd és környéke Kazó István vasvári prépost
1697/98. évi egyházlátogatásakor
The conscription of the Szentgotthárd area
taken at the visit of prelate István Kazó, 1697/98*

A Szentgotthárd környék és az Őrség népessége együttesen mintegy ötezer főt tett ki. Ha nincs török pusztítás, e térség megduplázhatta volna népességét.

Rábakethelyt mint a török időkben Szentgotthárd helyett működő plébániát együtt írták össze Csörötnek, Istvánfalva, Börgölin, Talapatka, Rábatótfalu, Orfalu, Háromház, Farkasfa és Zsida községekkel. Összesen 2049 lakosa

volt a felsorolt községeknek együtt. Ugyancsak együtt írták össze Jakabháza, (Rába)Füzes, Felsőőrönök falvakat, összesen 1051 lakosuk volt.

A legnépesebb községek: Óriszentpéter 171 lakossal, Pankasz 134, Bajánháza 137 fővel. Akkor a legkisebbek közé tartozott Kerkáskápolna 15, Bükkalja 27, Gödörháza 28, Kerca 26 lakossal. Szatta néptelen volt. Nagyrákos nem szerepel az összeírásban, pedig tudjuk, hogy 1698-ban már volt temploma. Nyilván a református falut vallási okok miatt nem írta, vagy írhatta össze Kazó prépost.

A falvak népességének elapadása mellett e térségben az eltűnt középkori településekről is meg kell emlékeznünk, ezzel kapcsolatban a KSH-ban megkezdtük a Történeti Helységnévtár köteteiben az eltűnt falvak emlékének megörökítését.

Abban a kistérségben, amelyről e tanulmány szól, a következő falvak pusztultak el:

- BÜKKALJA, a legjelentősebb elpusztult település, mely már a középkorban jelentős falu volt az Őrségben. Átvészelte — bár megfogyatkozva — a török megszállást is. Az 1696. évi egyházi összeírásban 27 lakossal szerepel. A Batthyány-birtokok között 1828-ban 108 magyar lakosát tünteti fel Nagy Lajos (Ludovicus Nagy). 1861-ben még 161 lakosa volt, 1879-ben beolvadt Domonkosfába, és a Trianon után Jugoszláviához került.
- KÖNYEHÁZA elpusztult települést egy 1428-ból származó adománylevél alapján Dávidháza és Kerca közé tehetjük.
- HUSZÁSZ falu: 1610-ig adózó apátsági faluként írták össze.
- MÉTNEK falu, mely eredetileg Gödörháza határában volt, 1808—1888-ig Velemérhez került.
- BENEHÁZA első említése, zálogüzlet kapcsán, 1453-ban történik. 1603-ban Senyeháza közelében lehetett, mert azzal együtt írta össze a dikátor. A település a török időkben pusztult el.
- TISZTAMÁRK falut 1549-ben Gasztonnyal együtt írták össze, 4 portáját, 7 zsellérházat és 1 új portáját. A török időkben elpusztult. 1728-ban 10 féltelkes jobbágyot írtak össze.
- GUBAFALVA falu is elpusztult, neve — mint a fentieké — feledésbe merült.

Métnek és Huszász nevét még említi a „Vas megye földrajzi nevei” cím alatt 1982-ben kiadott díszes kötet, a többi nevet már külterületi név sem őrzi.

A 18. század

Úgy becsülhetjük, hogy a 18. század közepén az úrbéres népesség vizsgált térségünkben mintegy 7–8000 főre tehető. Az úrbéres népességnek mintegy 30%-a volt örökös jobbágy. Az elviselhetetlen és egyre növekvő jobbágyterhek miatt ekkor erősödik fel a küzdelem, amely e táj falvaiban magyarok (Bejci), németek (Kropfok) és vendek (Simics) vezetésével az egész megyére és a zalai falvakra is kiterjedve a jobbágyfelszabadításig tart.

A török iga alól való megszabadulás utáni évszázad birtokviszonyairól megállapíthatjuk, hogy a szentgotthárdi uradalom a 18. század elején a tótsági és a németújvári járáshoz tartozott. A szolgabírók nevei alapján 80 községet felölelő Szentgotthárd környéki járás községei, valamint a Szombathelyi és a Kőszegi járás községei két járáshoz — a Laky és a Hertelendi szolgabírókról elnevezett járásokhoz — tartozott, még 1848 előtt és 1861–1876 között is.

A két járás adózó népességét, a telkes jobbágyokat és a zselléreket 1720–1778 között négy időpontból ismerjük. Az adózók száma a németújvári járásban 1744-ben 4307 volt, 34 évvel később 1778-ban 4800. A Tótsági járásban, ahova a Szentgotthárd környéki községek legnagyobb része tartozott, az úrbéres népességnek mintegy 30%-a örökös jobbágy volt, 1744-ben 2540 és 1778-ban 3577.

A Tótsági járásban a házas zsellérek száma 356-ról 225-re csökkent 1774–1778 között, ugyanakkor a házatlan zsellérek száma 51-ről 200-ra növekedett.

Ekkor indult meg a birtokfelaprózódás, gyorsult fel a zselléresedés.

Az első megbízható forrásunk a népesség 18. század végi helyzetéről a *II. József*-féle 1785–1787. évi népszámlálás. Eszerint ezer fő fölötti falu nem volt. 500 fő fölötti népességű: Szentgotthárd, Őriszentpéter, Felsőszölnök, Rábagyarmat, Gasztony és Szalafő.

A legkisebbek: Szombatfa, Háromház, Kotormány népessége nem érte el a 250 főt.

Az említetteken kívül az 500–1000 fős kategóriába 1900-ra felzárkózott Alsórönök, Apátistvánfalva, Csörötnek, Farkasfa, Felsőrönök, Gasztony, Szalafő, Szakonyfalva és (Rába)Vasszentmihály.

Ugyanakkor 1900-ra 1000–2000 fős községgé fejlődött: Felsőszölnök, Őriszentpéter, Rábagyarmat, Kondorfa, Rábafüzes. Szentgotthárd már a századfordulón meghaladta a 2000 főt.

A szabadságharc időszakának jobbágyfelszabadítást célzó intézkedései évtizedről évtizedre egyre jobban szaporították a falusi gazdák számát. Megmaradt persze még a nagybirtok és helyel-közzel az ún. eszmei uradalmi községek is. Azokat a községeket nevezték így, ahol az egész falu területe egy nagybirtokos tulajdonában volt, tehát tulajdonképpen a régi feudális birtokot

konzerválta. A készülő kötetben nagy súlyt helyeztem arra, hogy a térség falvainak jobbgységát, zsellér-, majd paraszti népességét egészen napjainkig végigkísérjem és bemutassam gazdasági tagozódásukat is.

Nemesnépi Zakál György 1818-ra az alábbiakban adja meg az őrségi gazdaságok számát: Ispánk 23, Nagyrákos 36, Pankasz 32, Szalafő 78, Óriszentpéter 82, Kisrákos 24, Szakonyfalu 14, Szatta 16, Kerkáskápolna 27, Bajánháza 17, Senyeháza 24, Dávidháza 13, Kotormány 10, Hodos 30, Kapornak 14, Szomoróc 10, Bükallya 16 porta; Kercát úgy nevezi meg, hogy a legnépesebb az őrségi falvak közül (1329 fővel).

A népességi adatokat *Nagy Lajos* 1828. évi Notitiájából, az 1838–40. évi adatokat *Fényes Elek* statisztikája alapján mutatom be.

Települések és népességük a 19. században

Az első világháború után bekövetkezett területváltozás nemcsak a községek számában, de a járás etnikai összetételében is jelentős változást hozott. A 80 községet számláló 55 ezer fős járásból 42-községes járás lett, melyben 40 község volt német anyanyelvű. A német nemzetiségű falvak Ausztria Burgenland tartományához kerültek 1920-ban, így a németek aránya 1930-ra már csak 14,2%-ot, 3730 főt tett ki. A vendek aránya 17,9%, 4705 fő volt. A magyarok száma 17 589 fő (67,1%), összesen a járás 26 229 lakost tett ki. Az elcsatolás mind a német anyanyelvű községek sorát, mind a Vendvidéket kettészakította.

A Trianoni békediktátum következtében a határ úgy alakult, hogy e kistérségünkötől 11 község került Jugoszláviához és 33 Ausztriához. Mivel a határmegvonás nem számolt a tulajdonviszonyokkal sem, a háromfelé szakadt terület birtokviszonyait is szétzilálták. A Szentgotthárd környéken élő k birtokai kerültek osztrák kézre, és osztrák állampolgárok birtokai maradtak Magyarországon.

1930-ban a járás neve Szentgotthárd-Muraszombati járásra változott és 40 községből állott. 1944-ben a községösszevonások miatt 37, 1949-ben 29 község tartozott a Szentgotthárdi járáshoz. 1920 után, Trianon következtében némileg átrendeződött a községek sora, de a jelentős változás csak 1949 után következett be.

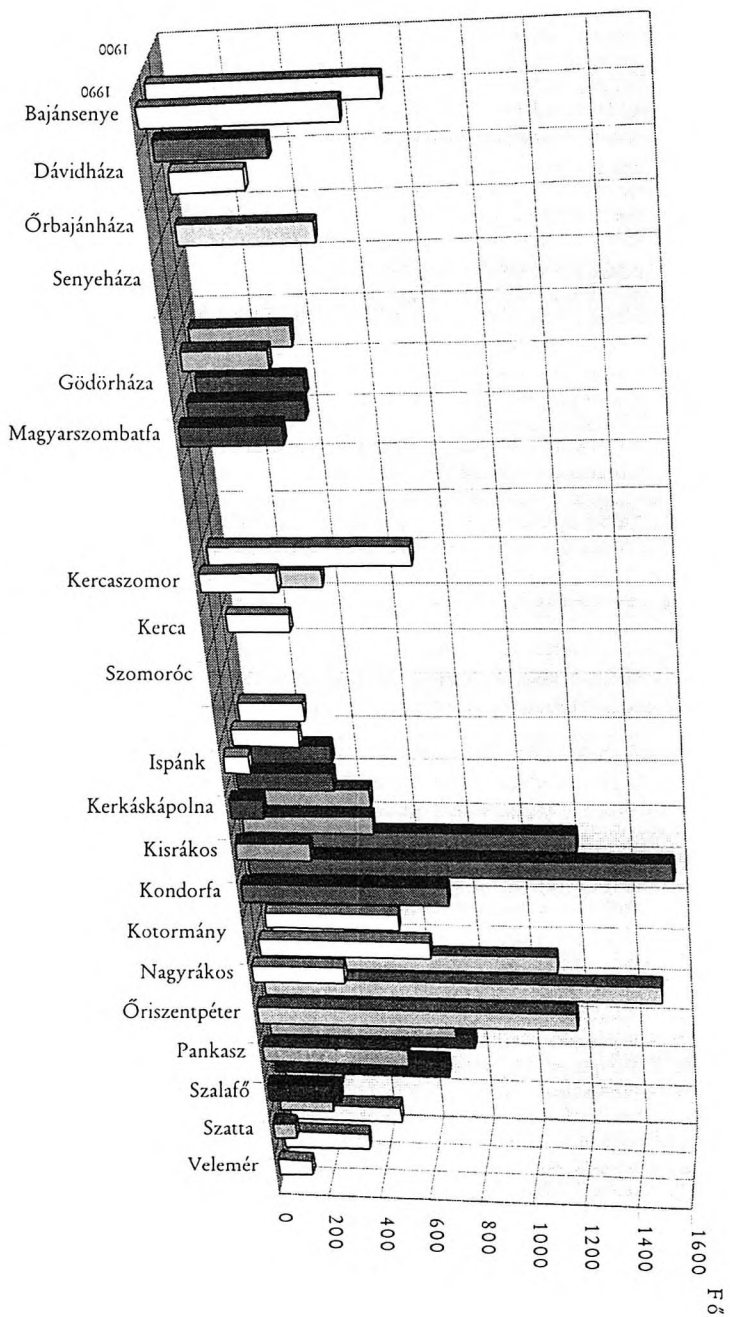
A községek önállóságát, következésképpen adataik előfordulását érintő területszervezési változások:

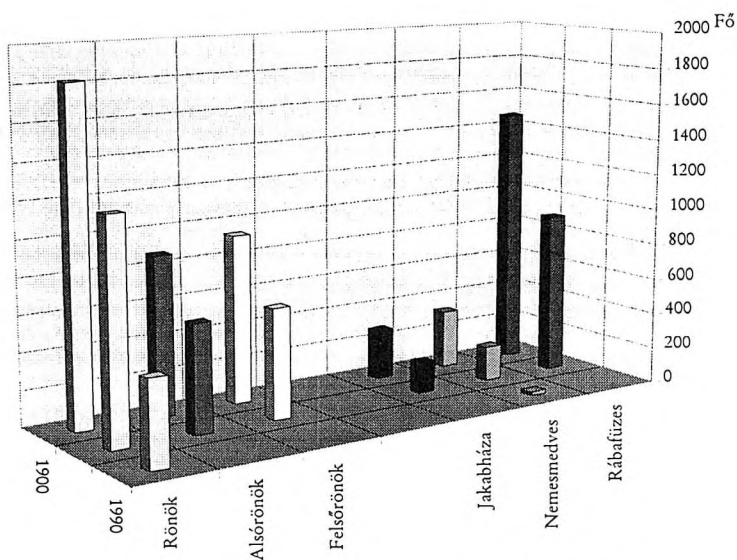
- Alsórönök 1950-ben egyesült Felsőrönökkel Rönök néven;
- Apátistvánfalvába 1937-ben olvadt bele Ujbalázsfalva (régii neve Börgölin);

- Bajánsenye községhez 1939-ben hozzácsatolták Senyeháza és Órbajánháza községet Bajánsenye néven;
- Dávidháza 1939-ben egyesült Kotormány községgel;
- Farkasfa községet 1983-ban Szentgotthárdhoz csatolták;
- Gödörháza község 1978-ban egyesült Magyarszombatfával;
- Háromház község 1935-ben egyesült Magyarlak községgel;
- Kerca község 1942-ben egyesült Szomoróc községgel Kercaszomor néven;
- Talapatka és Rábakisfalud 1934-ben egyesült Máriaújfalu néven;
- Rábakethely községet 1950-ben és Zsida, Rábafüzes, Rábatótfalu községeket 1983-ban csatolták Szentgotthárdhoz;
- Ritkaháza 1944-ben egyesült Permisével Vashegyalja néven, de 1946—1950 között szétváltak, és 1950-ben újra egyesült a két község Kétvölgy néven.

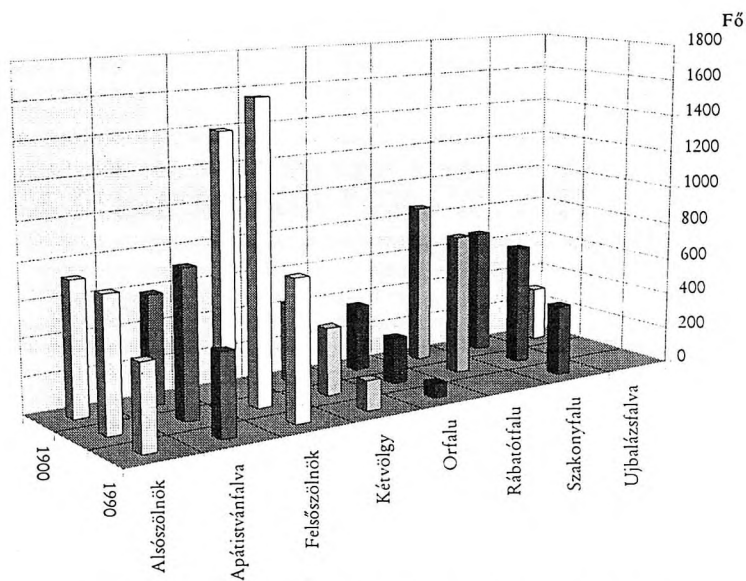
Bár a községek száma a végrehajtott községegyesítések következtében 1949-hez képest nyolccal csökkent, az 1949 és 1990 közötti időszak vészes falu- és népességpusztító hatását jól érzékeltetik a számok. 1949-ben Szentgotthárdon kívül még 5 község népessége volt 1000 fő fölötti (Őriszentpéter, Felsőszölnök, Csörötnek, Kondorfa és Rábagyarmat), 1990-re már csak Őriszentpéter népessége haladta meg az 1000 főt, 1995-ben 1214 fő volt a lakossága. 500—1000 főt számláló kategóriában 1949-hez képest tízzel, a 90 évvel korábbi időponthoz képest 7 községgel van kevesebb. Ugyanakkor szomorú eredményként 4 község lakossága 100 fő alatti. Ezek a községek: Nemesmedves 18, Ispánk 91, Szatta 88, Orfalu 77 lakossal. Ilyen népességcsökkenést csak 1941—1945 között regisztráltak. 1996. január 1-jei adatok szerint Nemesmedves lakóinak száma már 9-cel több, 27 fő, Ispánk 87, Orfalu 72 lakosú (IV.a., b. és c. ábrák).

IV. a. Az Órség falvainak népessége
Population of the villages of Órség

IV. b. A Szentgotthárd környéki német falvak népessége
Population of German villages in the Szentgotthárd area

IV. c. A Szentgotthárd környéki vend falvak népessége
Population of Wendish villages in the Szentgotthárd area

Kormegoszlás

Az egészségesen fejlődő település korábrája a fiatalabb korosztálynál a legszélesebb, és az életkor előrehaladtával fokozatosan szűkül. Sajnos a mi térségünkben (Nemesmedves község kivételével, ahova az adatok tükrében úgy tűnik, fiatalok költöztek) különösen aggasztó a 60 éven felüli népesség aránya, mely Veleméren 37%-ot, Szattán 36%-ot, Orfalun 36%-ot, Kétvölgyben 34%-ot és Kondorfán 35%-ot tesz ki, miközben a 14 éven aluliak Veleméren 14,8%-ot, Orfaluban 11,6%-ot, Kétvölgyben 9,3%-ot képviselnek csupán.

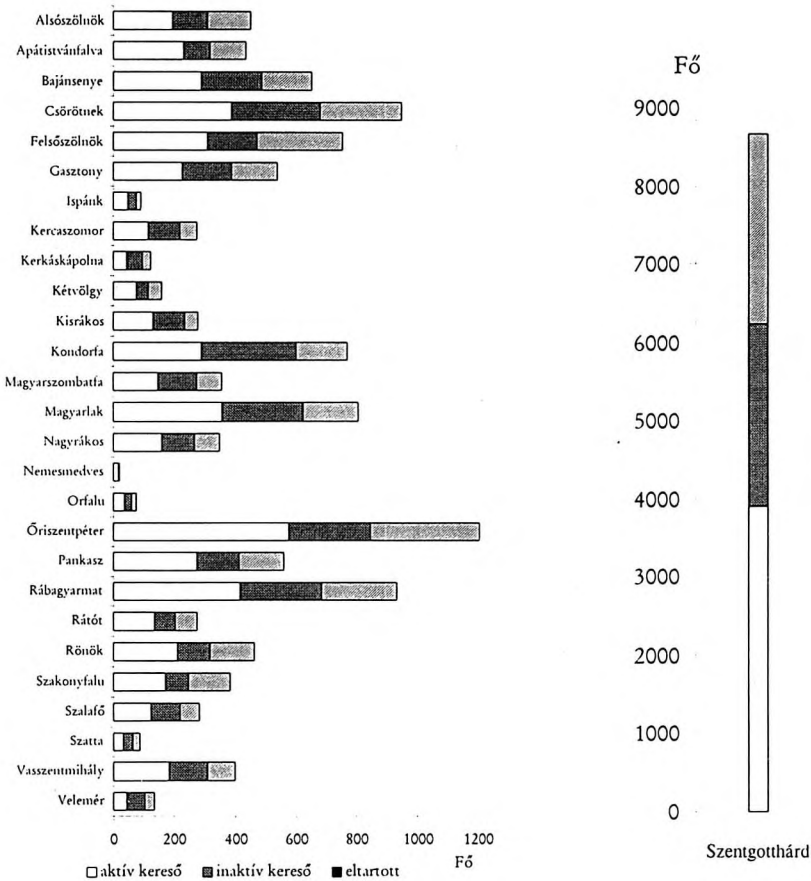
Keresők, eltartottak

A keresők-eltartottak számát a bemutatásra kerülő V. ábrán láthatjuk. Kiszámítottam a kereső-eltartott arányt is, hogy a népesség eltartási terhet jobban megismerjük.

Szentgotthárd mai területéhez csatolt falvakat is beleértve, tehát a népességet visszszámítva, 1949-ben még 114 eltartott jutott 100 keresőre. Ez az arány 1990-re majdnem a felére, 62,3%-ra esett vissza. Az ipari fejlődés ellenére sem mondható a számok alapján, hogy minden gond megoldódott. A vend községekben 73,8 lakos jutott 100 keresőre. Lényegesen rosszabb a helyzet az Őrség egyes községeiben. Szattán 100 keresőre 81,3, Veleméren 73,3 fő jutott. Mivel a falvakban jelentős számú inaktív kereső, járadékos, nyugdíjas él, tájékoztatásként kiszámítottam a 100 keresőre jutó aktív és inaktív keresők arányát is. Így derült az ki, hogy Veleméren 200, Szattán 175, Kerkáskápolnán 173 eltartott és inaktív kereső jut 100 keresőre, de a többi községben is 100 fölött van az így számított eltartási teher.

Népmozgalom

A térség községeinek szaporodását, a népességszám 1900–1990 közötti változását, a születések, halálozások és a vándorlás alakulását a magyar, a vend és a német községek csoportjai szerint, külön-külön szeretném bemutatni. Abban a feltevésben végeztem el ezt a vizsgálatot, hogy az említett etnikumok szaporodása eltérő vonásokat mutat. Előrebocsátom, hogy a népesség visszafejlődése minden Őrségi községben jelentkezik. Vannak községek, ahol a pusztulás aormegoszlás és a nemek szerinti megoszlás miatt már megállíthatatlan bevándorlás nélkül. (VI.a1., a2., b1., b2. ábrák).

V. A népesség gazdasági aktivitása
Economic activity of the population

A bemutatott községek csak mintaként szolgálnak; természetesen a térség minden községének népmozgalmát nem elemeztem.

Kezdjük Őriszentpéterrel, az egykori mezővárossal. Népmozgalmi helyzetére az jellemző, hogy 1900–1970 között elég magas, 17–23 ezrelék volt az élveszületés, de ezt követően rohamosan csökkent a születések száma. A halálozási mélypont 1970–1979 között volt. A vándorlás Őriszentpéteren is megindult 1949 után, mint az Őrség valamennyi községében.

Pankasz 1970-ig viszonylag egyenletes születési mozgalma, mely 20 ezrelék fölött volt, 1970-ben törik meg. A halálozás 1960-tól erőteljesen növekszik, ma már 24,4 ezrelék.

Magyarszombatfa népessége a halálozási többlet miatt már 1970 óta fogy, az elvándorlás — ami a második világháború után egészen a hetvenes évekig apasztotta a népességet — hozzájárult a 20 ezrelék fölötti negatív értéket mutató tényleges fogyáshoz. A Gödörházával egyesített község legnagyobb népessége 1980-ban 438 fő volt, 1990-re 356 főre olvadt.

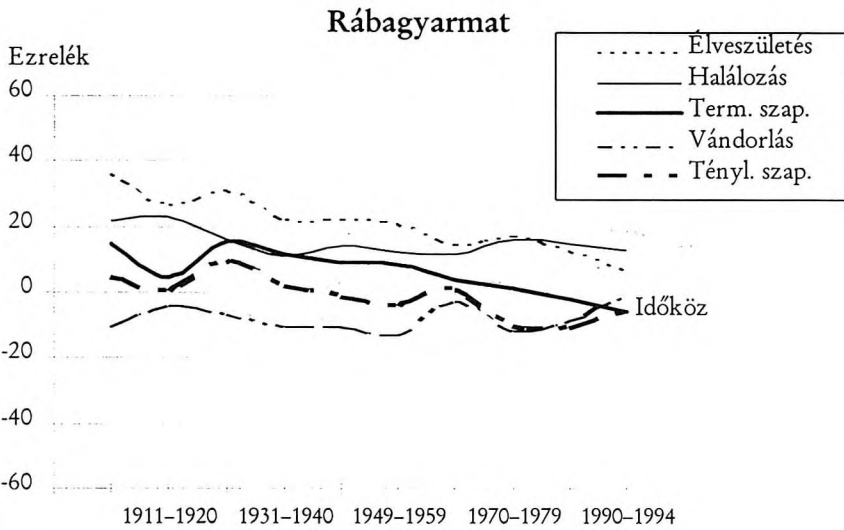
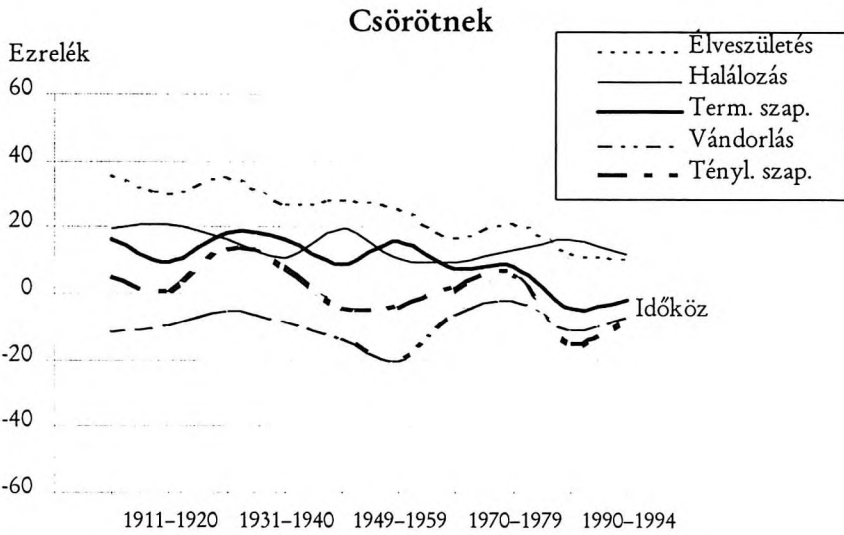
Ispánk fejlődése még szomorúbb képet mutat. 1949 után növekedett meg a halálozás, 1990—94 között már 25,7 ezrelék. A természetes fogyást, ami 21 ezrelék, megnöveli az elvándorlás, 1970—1984 között -48,8 ezrelék, így a tényleges fogyás 61,4 ezrelék. Legnagyobb népessége 1949-ben volt 249 fő, 1990-ben csak 91 főt számláltak.

Szalfőt már 1911-től sorvasztja a magas halandóság, ami 1980 óta már 20 ezrelék fölött van. Az elvándorlás itt már 1931-ben megkezdődik és 1949 után gyorsul fel. Az utóbbi évtizedben 75-en haltak meg és mindössze 27 gyermek született. Hazánk egyik néprajzi kincsekben gazdag faluját fenyegeti a kipusztulás.

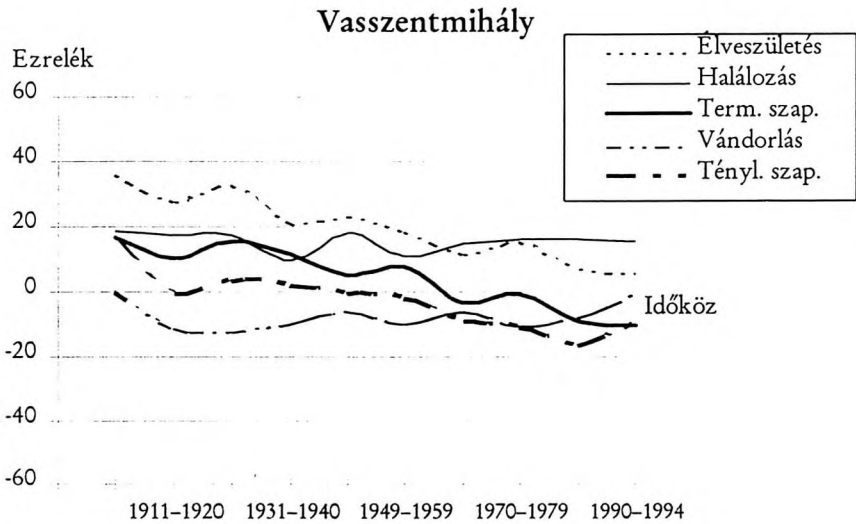
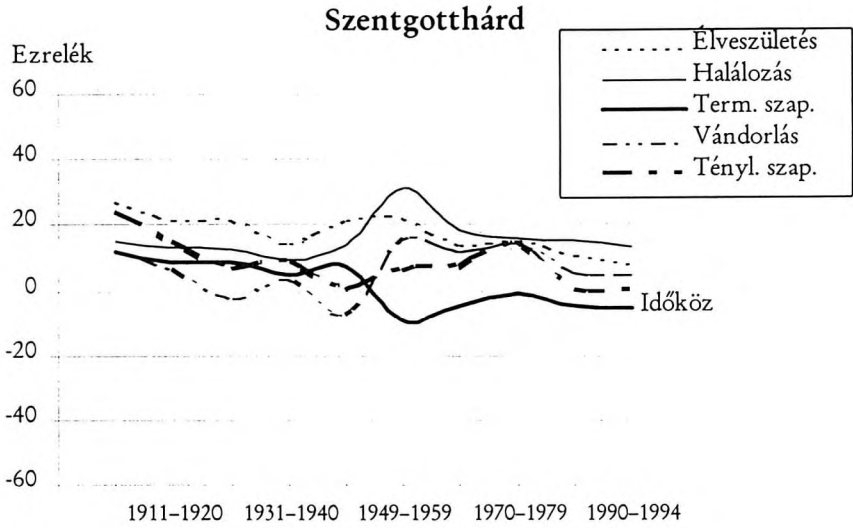
Az őrségi magyar községek után nézzük meg négy magyar Rába menti községnek a népmozgalmát. Ezekre azt állapíthatjuk meg, hogy bár itt is csökkent a népesség, a halálozás valamivel több volt, mint az élveszületés, a vándorlás ezeknél is apasztotta a népességet, mégis kiegyenlítettebb volt a népmozgalom, mint akár az őrségi, akár a vend községeknél. A bemutatott négy község közül Rábagyarmat népmozgalma volt a legkiegyenlítettebb. Mind a négy településnél a természetes és a tényleges népszaporodás is negatív, több a halál, mint a születés, és tovább növeli a községek népességét az elvándorlás is.

A vend falvak népességfejlődését szinte kivétel nélkül a szaporaság, a magas születési arányok és ennél alacsonyabb halálozási viszonyok jellemezték. A vándorlás viszont, általánosságban azt mondhatjuk, hogy mindvégig kedvezőtlenül, még hozzá igen jelentős mértékben apasztotta a vend falvak népességét. Mind a négy bemutatott községben, Apátistvánfalván, Felsőszölnökön, Alsószölnökön, de az egyesítésig Ritkaházán is 20 ezrelék fölött volt az élveszületés, Apátistvánfalván 1931—1940 között 31,3 ezrelék.

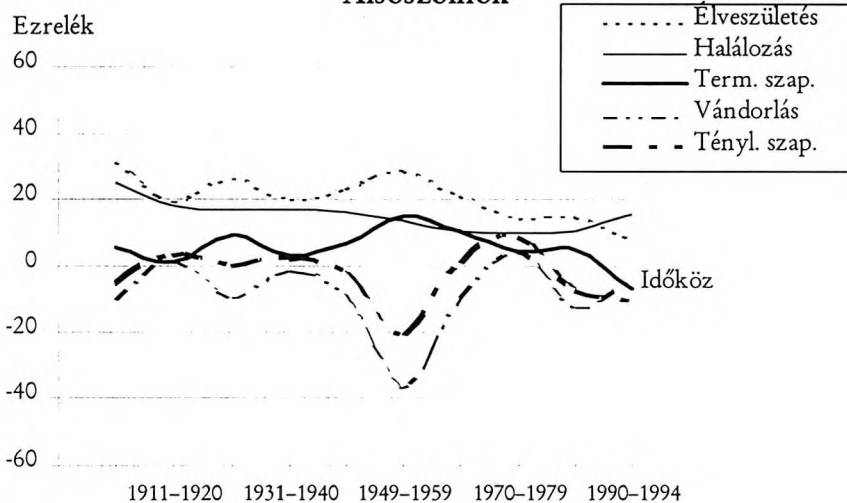
Orfalu volt a kivétel, ahol 1960 után borult fel a születés és halál aránya, azóta évtizedről évtizedre több a halálozás, mint a születés. 1990—94 között már nem született gyermek, 23,4 ezrelék volt a természetes fogyás. A vándorlás következtében a tényleges fogyás 44,2 ezrelék.

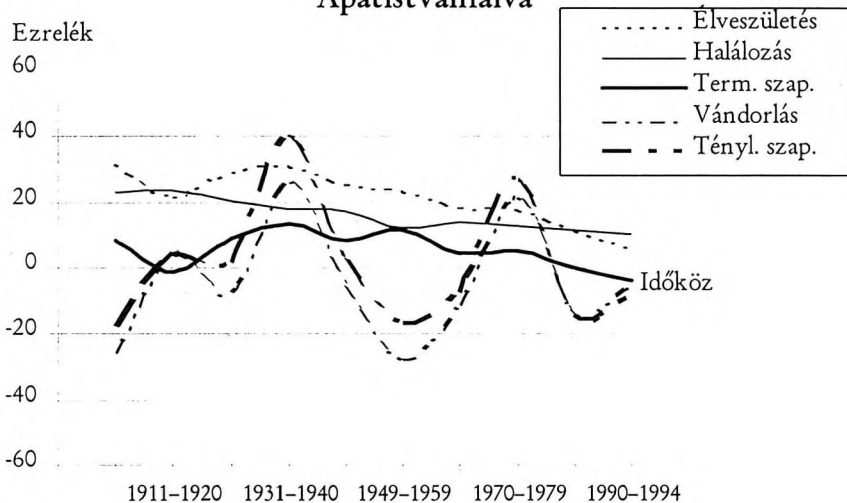
VI.a1. Népmozgalmi adatok — magyar falvak
 Vital (demographic) events — Hungarian villages

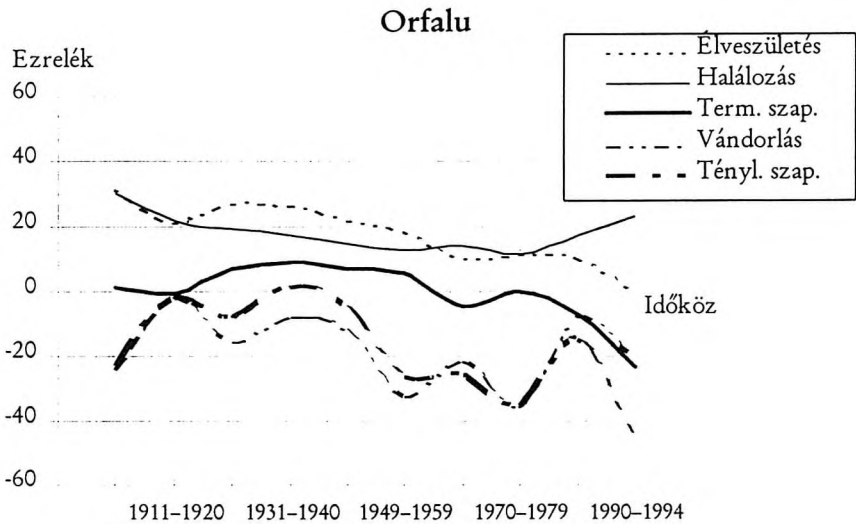
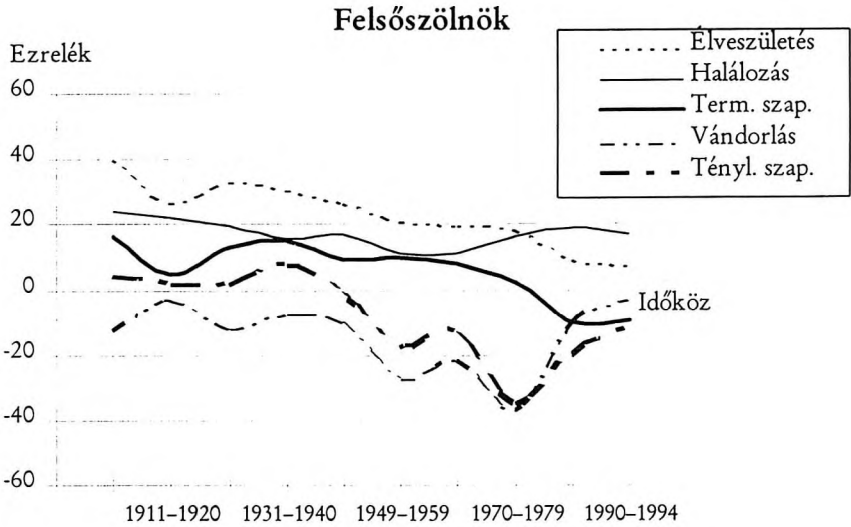

Alsószölnök

Apátistvánfalva

A német falvak: Jakabháza, Rábafüzes, Alsórönök, Felsőrönök és általában a német községek népmozgalma kedvezőbb, mint akár az őrségi, akár a vend községek népmozgalma. Kivételt képez az egyesítés utáni Rönök, amelynek 1960 óta már több halottja van, mint újszülöttje. 1990–94 között 12,5 ezrelék volt a születés és 14,2 ezrelék a halálozás. A születések száma 1900 óta minden évtizedben magasabb, mint a halálozások száma. Még 1949–1959 között is 30,6 ezrelék volt az élveszületés, 1960–69 között 23,1; a halálozás az országos átlagnál kedvezőbb: 7,2, illetve 6,9 ezrelék. A születésszám csökkenése itt is, Nemesmedvesnél is később következett be, mint a vendeknél. Rábafüzestről annyit, hogy Szentgotthárdhoz való csatolásáig pozitív szaporodást mutatott.

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a kistérség falvai között a második világháború előtt a vend és a német falvak természetes szaporodása volt figyelemre méltó. A magyar falvakban, főként az Őrség falvaiban, már a 18., 19. században is alacsony volt a természetes szaporodás. Az első világháború után már jelentős mértékű vándorlást tovább szaporította a második világháború utáni időszak, amely megbontotta a természetes emberi kapcsolatokat. A kistérség gazdasági hanyatlása és ezzel együtt a népesség vésses fogyása ekkor következett be.

A sok negatívum mellett említést kell tenni arról is, hogy a kistérség foglalkoztatási képén sokat segített Szentgotthárd lendületes ipari fejlődése, az Opel gyár idetelepítése, ipari park létesítése, valamint az osztrák határon is áthúzódó ipari vasút. További új fejlődési távlatot kínál az Őrség önálló kistérséggé fejlesztése, mely az anyagi támogatás lehetőségét is magában rejti. Bizhatunk abban, hogy megáll, vagy legalább mérséklődik a népesség fogyása is.

Nem csoda, hogy a parasztság reprodukciójában alapvető változás állt be. A falunak ugyanis a történelem során mindig sorsdöntő szerepe volt a szaporodás terén. Az említett okok miatt az újszülöttek édesanyjának foglalkozási megoszlása a következő változáson ment keresztül: 1930-ban még 61,7% volt a mezőgazdaságból élő szülő nők aránya, 1992-ben már pusztán 6%-ot képviseltek.

Azok a községtörténetek, amelyek a térség falvairól készülő kötetben jelennek meg, a lakosság megélhetési forrásait, a terméseredményeket, a parasztság gazdasági magabírását, a birtokviszonyokat, és természetesen az intézményhálózat alakulását is feltárják. Ezúttal nincs lehetőség ezek részletezésére. Csupán két alapvető kérdést ragadok ki.

1. A községek mezőgazdaságát jellemző területi adatokat;
2. A térség falvaiban az iskolák szerepét.

Ami az első kérdést illeti, már a cisztercita falvak telepítése kapcsán céloztam arra, hogy a telepesek elvadult erdős területeket kaptak, s abból alakították kultúrtájjá, mezőgazdasági művelésre alkalmas szántóterületté, rétté, legelővé környéküket.

A jobbágyfelszabadítás után még tartott az égetéses erdőirtás, a szántóföldek növelése, de Trianon után, főleg a II. világháború után újra elhódította a községek területét az erdő. Példaként hat őrségi község: Ispánk, Magyar-szombatfa, Nagyrákos, Őriszentpéter, Pankasz és Velemér adatait vizsgáltam meg.

1857-ben a szántóterület a községek összterületének még 50%-át tette ki, 1984-es adatok szerint már csak mintegy 25%-át. Ugyanakkor az erdő területe 10–15%-ról 40–50%-ra, Szalafőnél 64%-ra, Őriszentpéteren 56,7%-ra növekedett. A legelő területe pedig egyik községnél sem szerepel már. Abszolút számokkal kifejezve: mialatt az erdő 1912 holdról 8546 holdra növekedett (447%), a szántó területe 9423 holdról 6036 holdra csökkent. Ezzel párhuzamosan csökkent az állatállomány. A gazdaságok lassan nem piaci termelésre, hanem önfenntartásra rendezték be magukat.

Ha van a falvak életerejének, jövőképének megtestesítője, akkor az *ISKOLA* az.

A múlt század végén még törvényben mondták ki a leépülő és közös igazgatás alá kerülő falvak nevének megörökítését, és az iskolákra (különösen a református Őrségben) féltve vigyáztak.

Napjainkra szabad prédája lett a közigazgatásnak az iskola megszüntetése, de még az Árpád-kori falvak nevei terén való nemtörődömség is. Feledésbe merültek, ami nem a vasiakra jellemző, mert más megyékben százzszámra tehető a magyar nyelvkincsből eltűnt falunevek száma.

Ám az elemi iskolák megszüntetése terén sajnos mi is csak magunkra gondoltunk, de a jövő nemzedékre nem.

Az általam vizsgált kistérségben 1966-ig még 38 községben volt iskola. 1994-ben csak 14 községben.

A történeti területen élő lakosság többsége, 76%-a 85 éve még kevesebb mint 8 osztályt végzett, és 1930-ban is 60%-uk tartozott ebbe a csoportba. Ezek aránya mára 23%-ra esett. 1994-ben már 31%-ot ért el az általános iskola 8 osztályát elvégzettek aránya, az 1930-as 6, és az 1910-es 3%-kal szemben.

Az írni-olvasni nem tudók aránya Vas megye községei közül egyik községben sem érte el a 25 %-ot, csak éppen a mi kistérségünkben az alábbiak:

Velemér vezetett 45,6%-kal, majd Gödörháza 44,4%-os arányával követte. 30% fölött volt az írni-olvasni nem tudók aránya Dávidházán, Szomorócon, Senyeházán, Magyarszombatfán, 27% körül volt Kotormányban és Őrbaján-

házán. Sajnálatos, hogy még 1930-ban is 25%-os volt az analfabéták aránya Veleméren és Apátistvánfalván is.

Talán az összehasonlítást megkönnyíti, ha az e tájra vonatkozó adatokat az országos adatokkal vetjük egybe:

1880-ban Magyarországon az írni-olvasni tudók aránya még csak 46% volt és ez 1910-re is csak 76%-ra növekedett, vagyis a népesség közel egynegyede analfabéta volt. 1910-ben — a jelenlegi Magyarország területére számítva — a 7 éves és idősebb népesség 17%-a nem járt iskolába (vagyis analfabéta volt), és ez az arány még a második világháború előtt is 9%-ot tett ki - de 1994-ben már csak 1%-ot ért el.

A Burgenlandhoz került magyarság

Eddig a mai határok közötti települések demográfiai helyzetképét mutattam be. Befejezésül visszatérek a ciszterci telepítések időszakában keletkezett falvakhoz. Zárógondolatként keressük fel ezek közül az osztrák és vend falvakat és legalább vizsgáljuk meg, hogy mi történt a Trianon során elszakított magyarjainkkal.

Kezdjük Burgenlanddal, ahol — akárcsak Jugoszláviában — jelentős községösszevonások történtek. A magyarság számát 1890-ben, 1910-, 1920-, 1923-ban és 1991-ben foglaltam össze. Példaként a szentgotthárdi csata emlékművén látható falunak, Nagyfalvának (ma: Mogersdorf) adatait emelem ki. Idetartozik Németlak (Deutsch Minihof) és Lapincsolaszi (Vallendorf) is. 1890-ben 41, 1910-ben 101 magyar volt itt; 1991-ben mindössze 10 fő.

Összegzésként megállapíthatom, hogy a Szentgotthárdi járáshoz tartozott, ma burgenlandi községekben 1910-ben több mint félezer magyar élt. Számuk 1991-re 55 főre olvadt le.

A határ szlovéniai oldalának községei

A vend etnikum demográfiai kérdését a konferencián *Mukicsné Kozár Mária* előadása mutatta be. Én csupán a Trianon során elcsatolt néhány olyan község magyarságának az alakulását kísértem figyelemmel, amelyek szomszédosak a mai Őrséggel, illetve a Vendvidékkel.

Milyen tanulságok vonhatók le? Mindenekelőtt az, hogy a vend etnikumban lévő magyar falvak közel 90 évet átfogó adatsorában inkább stagnálást mutat, de semmiképpen nem mutat olyan leépülést, mint amelyet az őrségi és egyes magyarországi vend falvaknál tapasztaltunk. De talán a

magyarság megmaradását még jobban érzékeltetjük akkor, ha mérlegeljük azt, hogy mindez Tito Jugoszláviájában történt, ahol Újvidék környékéről jórészt kipusztult a magyarság.

A vendek és a magyarok békés, egymás kulturáját gazdagító, toleráns együttélése példamutató tanulságokkal szolgál. Az Európai Unióba igyekvő országok között — azt gondolom — Szlovéniának kitüntetett szerepet kell szánni a gazdasági, a kulturális együttműködés mellett a politika területén is.

Az 1920-ban Jugoszláviához csatolt községek közül néhányban az össznépesség és a magyar etnikum aránya az 1910., 1991. években:

A kistérségből Szlovéniához csatolt magyar községek népessége
The population of Hungarian communities of the small area annexed to Slovenia

Község neve	1910			1991		
	összesen	magyar	arány (%)	összesen	magyar	arány (%)
Domonkosfa	712	601	84,4	684	595	86,9
Domanjsevci						
Őrihodos	496	469	94,5	471	393	83,4
Hodos						
Kapornak	232	225	96,9	252	235	93,2
Krplivnik						
Pártosfalva	438	380	86,7	445	298	66,9
Prosenjakovci						
(Kis)Szerdahely	225	224	99,6	209	197	94,2
Sredisce						
Kisfalu	103	102	99,1	110	101	91,8
Pordasinci						
Csekefa	251	251	100,0	238	222	93,3
Cicecka Vas						

„Befejezőként elmondhatom, hogy eddig csak pusztulásról, elvándorlásról szólhattam.

Átjárható határokért, család- és falufejlesztő támogatásért kiáltunk, e szép, érintetlen magyar tájakon! A felemelkedéshez azonban kevés az érintetlen, szép táj, a különleges földrajzi látványosság. Gazdasági alapok nélkül nincs felemelkedés!

A határok nélküli Európa kialakulását nemcsak a Nyugattól kell várni, magunknak is fel kell készülni saját erőforrásaink, teendőink

gondos számbavételével. Tudomásul kell venni, hogy az ŐRSÉG ma már az utolsó jajkiáltást hallatja. Gazdasági fejlődés nélkül, kellő infrastruktúra, vendéglátóipari és kereskedelmi struktúra nélkül, a határok megnyitása nélkül ez a táj nem fog felvirágozni.”

Ehhez kellene pénzügyi támogatás és olyan szervező központ, amely egy városhoz kapcsolt rendszerben kellő szellemi, gazdasági, közigazgatási, informatikai háttérrel el tudja indítani a térség fejlesztését.

A fejlesztő erők között nem a rezervátum-jelleget kihangsúlyozó fejlesztésnek, nem a néprajzi vonatkozásoknak adnék elsőbbséget, hanem mindannak, ami a térség népességfejlesztő, gyarapító erőit mozgósíthatja, így a most kedvezően formálódó vasúti fejlesztésnek, az úthálózat fejlesztésének, a leszakadó falvakat felkaroló jól felszerelt és szakemberekkel is ellátott jegyzőségek kialakításának. Nem feledkezve meg a táj embereiben szunnyadó, de nem eléggé kihasznált fazekasipar, a fafaragás, a gyümölcsstermesztés, a tökmagolaj, a gombagyűjtés és -forgalmazás kifejlesztéséről.

Érvelésemet az egykori Őrség osztrák és vend falvainak a népességmegtartó fejlődésére alapozom. Ott is volt Őrség (Unterwart, Oberwart, Rauchwart és mások). A vend községek között: Kapornak és Őrihodos, és a szomszédos országok községeiben sem következett be ilyen méretű népességpusztulás, mint nálunk.

Nálunk a falvak népességcsökkenése együttjárt a termelési tényezők évszázados leépülésével. A szántó és a rét területének aggasztó mértékben történt csökkenésével, ezzel párhuzamosan jelentősen csökkent az állatállomány is.

A kistérség sebeinek a begyógyítását az egykor együttélő testvér-sógor kapcsolatok felújításától, a közlekedés- és gazdaságfejlesztéstől, az iskolai, az egyházi és a tudományos kapcsolatok felújításától remélhetjük.

Tárgyszavak:

Regionális demográfia

Településdemográfia

Falusi népesség

HISTORY OF VILLAGES AND POPULATIONS
ON THE TREBLE-BORDER REGION AT SZENTGOTTHÁRD